

ABD Siyasal Nüfuzunun Gerileyişi: Yeni Bir «Top mu Tereyağ mı»? Tartışmasının Eşiğinde*

Büyük bir ülkenin gücünün ve nüfuzunun gerileyip gerilemediğini gösterecek ölçütleri saptamak son derece güçtür, ancak hemen hangi ölçütü temel alırsak alalım, ABD —o İkinci Dünya Savaşı sonrasında peydahlanan dev— siyasal nüfuzunu, yitirmenin bunalımıyla açığa yüzüzedir. Jeopolitik açısından bakılırsa, Vietnam Savaşı'nı izleyen yıllar, ilerlemeden çok geri çekilme belirtileriyle doludur. Güvenilir bir ABD dostu olan İran Şahı'nın tahttan indirilmesi bunun sadece en son örneğidir. Ekonomik bağlamda, paranın değer yitirmesi ve ilişkili güçlüklerden dolayı ülkenin dış baskılara karşı direnci azalmıştır. Ve büyük güçlerin gerileme devrelerinde genellikle görüldüğü gibi, [bunalımın] temelinde önderlik yanlışları yatmaktadır.

Yozlaşma o denli belirginleşmiştir ki, artık ulusal politikanın temel ilkeleri saptırılmıştır. Ülke, acı Vietnam deneyinden sonra giderek kendi içine kapanırken, Washington politikası da ekonomik nimetlerden kimin ne pay alacağı etrafında dönen kısır tartışmalarla giderek yoz bir hal almıştır. Bu çekişmelerden ötürü enerji tüketiminde tutum sağlamak ve vergileme sisteminin düzene sokmak gibi önlemler alınamamış ve ekonomik büyümeyi teşvik edecek, enflasyonu denetleyecek politikalar benimsenememiştir.

Bu büyük ekonomik sorunlar çözümsüz kalırsa, gelecek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve 1980'lerde dış politika ve savunma sorunlarının yeniden siyasal tartışmanın ön planına çıkması beklenmektedir. Yeni bir «Top mu, tereyağ mı?» tartışmasının patlak vermesi hemen hemen kesindir. Eğer ABD'nin siyasal nüfuzunun gerilemesi önlenemezse, Federal Bütçede savunma harcamalarını kısma eğilimi ortadan kaldırılmak, ekonomi politikası da yatırımları artırıcı ve bu artışın bedelli olan tüketim kısıntısını sağlayıcı bir biçim almak zorundadır.²

Geçen on yılın iç politika yanlışları —petrol dışalımının artan yükü, başıboş enflasyon ve uzun vadeli yatırımların süregiden yetersizliği— bu «Top mu, tereyağ mı?» tartışmasının çetin gececeğine işaret eder. ABD orta sınıfı, yüksek enflasyon ve ağır vergilerin birleşik yükü altında ezilmektedir. Devletin elinden yavaş yavaş kurtarma derdinde olan bu sınıf, yeni uluslararası yükümlülükler kabul edecek —özellikle bu yükümlülükler yeniden askere alınmak anlamına gelirse— bir ruh haline sahip değildir kesinlikle. [Orta sınıfın] bu dar bakışı, karşılaştıkları güçlüklerden haksız rekabeti [yani büyük tekelleri] sorumlu tutan doküman ve çelik gibi sanayilerde ve Vietnam anılarının hâlâ canlılığını yitmediği Kongre'de de yankılanacağına benzer.³

Bunlar da doğal olarak karşılarında güçlü askerî

* «The Decline of O.S. Power: New Debate over Guns and Butter», *Business Week*, 12 Mart 1979.

teşkilatı (military establishment) ve dışarıya açık, dünya çapında etkin çokulusluların hemen tümünü bulacaklardır.

«Dünyayı gezdikçe ABD'nin itibarının açıkça sorgulandığını ve tehdit edildiğini şüpheye yer vermeyecek biçimde görüyorum,» diyor Chase Manhattan Ltd.'in Londra müdürü Otto Schoepler. «İran [olayı], varolan ateşin körüklenmesinden ibarettir. [İran'da siyasal itibarın yitirilmesine] paralel olarak, uluslararası pazarlarda ABD şirketlerine gösterilen güven ve itibar da sarsılmıştır. Sadece üretim ve tüketim malları sanayilerinde değil, benim alanımda bile bu itibar kaybı hissedilir bir dereceye varmıştır. Amerikan bankaları artık eskisi gibi egemen değildir.» Londra'da Manufacturers Hanover Ltd. şirketinin yöneticisi S.A. Constantine ise, daha da öteye gitmektedir: «Dünyada en çok konuşulan konu, Amerikan nüfuzunun yıpranmasıdır» ve bu yıpranış, «bir Meksika Cumhurbaşkanının ABD Başkanına nasihat vermesinden daha çarpıcı bir örnek bulamazdı».

Yaklaşmakta olan çatışmanın belirtileri bugünden Washington'da görülebilir. Gerek Beyaz Saray, gerekse Kongre'de, ABD'nin uluslararası ilişkilerde güç kullanmaktan artık yeterince kaçındığına ve yalıtımcılık (isolationism) dönemine bir son vermek gerektiğine inananların sayısı gittikçe artmaktadır. ABD'nin deniz aşırı ülkelerde güçlü bir nüfuz kurması yolundaki istekler artık alışılmış sağ muhalefetten gelmekle kalmayıp, parti ve ideoloji engellerini aşmış, yaygınlaşmıştır.³ Ronald Reagan ve John Connally gibi tutucu Cumhuriyetçiler Carter yönetimine karşı dış politika konusunda bir Cumhuriyetçi Parti kampanyası başlatırken, onlara Tennessee Senatörü, Howard Baker ve eski CIA Başkanı Bush gibi ilimli Cumhuriyetçilerin de katıldığı gözlenmektedir. Washington Senatörü Henry M. Jackson ve New York'tan Daniel Patrick Moynihan gibi Demokrat Partili şahinlerin alışılmış eleştirilerinin dışında, Illinois Senatörü Adlai Stevenson ve Ohio'dan John Glenn'in de Başkan Carter'in politikasına karşı çıktıkları görülmektedir.

DIŞ POLİTİKADA YANKILAR

Gerilemenin başlangıcı, İngiliz ve Fransızların petrol kaynaklarını güvencelemek için Süveyş Kanalı'nı işgal ettikleri 1956 yılına rastlar. John Foster Dulles'in dogmatizminin etkisinde kalan Eisenhower yönetimi bu işgale karşı çıkmıştır. Petrolün siyasal güç ve ekonomik büyüme açısından önemini kavrayamayan yönetim, Avrupalıları geri çekilmeye zorlamıştır. Bu çok önemli yanlış, o günden sonraki yönetimlerin tümünün ortak miyopluğunun altını çizer: dış politikanın para ve ekonomiyle olan sıkı bağlarını görememe (ya da görmezlikten gelme) miyopluğu.⁴

HERŞEY SÜVEYŞ'TE BAŞLAMISTI...⁵

Tarihte paralellikler çizerken çok kolay abartma yapılabilir, ancak ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan bir imparatorluk olarak çıktığı ve o günden beri de her imparatorluğun nasibi olan sorunlarla karşı karşıya kaldığını söylemek yanlış olmaz. Eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un sözleriyle, güçlü ülkelerin «varkalmaları —ve hattâ belki de gelişmeleri» için, uluslararası nüfuzun askerî, siyasal ve ekonomik boyutları arasındaki ilişkiler, önderleri tarafından kavranmak zorundadır. ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana bir tek kez bu ilişkileri tüm yönleri ile kavrayabilmiştir: 1948'de yürürlüğe giren Marshall Planı'yla. Bu başarılı politika sayesinde ABD ve müttefikleri, 1930'ların ekonomik bunalımını kötü bir düş gibi geride bırakan ve büyük sanayi demokrasilerine sürekli istikrar ve gelişme vaadeden olağanüstü bir ekonomik rönesans yaşamışlardır.

1956-1965: İmparatorluklar, hayatta kalabilmeleri için gereken bir metayı kendi sınırları içinde üretmedikleri ya da bu metayı sağlayacak başka bir kaynağı etkili askerî ya da siyasal önlemlerle sağlama bağlamadıklarında, her an gerileyebilirler. Roma İmparatorluğu için bu meta, Mısır ve Kuzey Afrika'nın o zamanlar münbit topraklarında yetişen buğdaydı. ABD içinse, 1950'lerin ortalarından bu yana, Orta Doğu'nun görece ucuz petrolüdür.

John Foster Dulles, 1956 Süveyş bunalımını bir modası geçmiş 19. yüzyıl sömürgecilik uygulaması olarak görmüştür. Bunda gerçek payı olabilir, zira Süveyş Kanalı'nı inşa eden Fransa, onu imparatorluğunun can damarı haline getiren de İngiltere olmuştu. Ancak Asvan Barajı'nın finansmanına son vererek Mısır'ı kanalı devletleştirilmeye kışkırtan ve arkasından da Kasım ayında Kanalı saldıran müttefiklerini geri çekilmeye zorlayan ABD, Batı'nın ekonomik sağlığı açısından petrol krizinin ne denli önemli bir tehlike oluşturduğundan habersiz olduğunu kanıtlamıştır. Süveyş yanlışısı Ruslara Ortadoğu'nun kapısını aralamıştır.

Belli başlı müttefikleriyle ilişkilerinde ABD'nin bir başka zayıflığı da askerî harcamaların yükünü paylaşmaları için Avrupalı ve Japon ortaklarına baskı yapmaktan çekinmesiydi. Doların yıpranmasını da başlatan budur zaten. Gerçekten de dünyanın tanık olduğu ilk «dolar krizi» 1960 yılında meydana gelmiştir. O dönemde uzmanların çoğu sabit kur sistemindeki aksaklıkların yükü askerî harcamalardan ileri geldiğini öne sürmekteydi.

Küba, Amerikan «imparatorluğu»nu ayakta tutmanın doğurduğu mükerrer sorunlardan birini daha açığa vuracaktı: Üçüncü Dünya'da radikal ekonomik ve toplumsal değişmeyi tecrit etme ve yönlendirmedeki başarısızlık.

1961 Domuzlar Körfezi flyaskosu, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füze göndermesi için

bir fırsat olmuştur. Bu olayı izleyen füze krizinde ABD, 1947 Berlin hava köprüsü olayından beri en ciddi süper güçler çatışmasında Rusya'ya yüz yüze gelmiştir ve bu karşılaşmadan muzaffer çıkmakla beraber, Florida'nın 90 mil kadar açığında bir Sovyet yanlısı devletin varlığını da tescillemiştir.⁶

1965-1970: Ortak güvenliğin aşırı büyük bir payını yüklenen ABD, Vietnam'da İmparatorlukların geleneksel sorunlarından birini daha tanımaya fırsat bulmuştur: sınırları korumanın kaynaklar açısından yüksek maliyeti. 1965 Tonkin Körfezi kararıyla körükörüne Şenaton Lyndon B. Johnson'un izinden giden Başkan, başına geleceklerden habersiz, ABD ulusunu Asya'da bir kara savaşına sürüklemişti. Birtakım iddialı toplumsal programların gerçekleşmesine gittikçe daha fazla kaynak ayıran bir toplumda bu savaşın bedelli, ABD'yi 15 yıldır etkileyen ekonomik sıkıntılar, enflasyon ve yıpranan dolar olmuştur.

1971-1979: Süveyş ile başlayan, petrol kaynaklarını güvenceleyememe başarısızlığı, Vietnam Savaşı'nın doğurduğu ekonomik ve siyasal güçlüklerle birleşince, 1970'lerde ABD Angola ve Afrika Boynuzu'nda Sovyet destekli Küba müdahalesini de içine alan bir dizi yenilgiyle karşı karşıya kaldı.⁷ Son on yılın başında, 15 Ağustos 1971 tarihinde doların altın karşılığının kaldırılmasıyla Bretton Woods uluslararası para anlaşması da tarihe karışmıştı. Bu yıl, aynı zamanda 20. yüzyılda ilk ABD dış ticaret açığının görüldüğü yıl olmuştur ki, bu hem korumacı (protectionist) eğilimleri körüklemiş, hem de ABD çokuluslu şirketlerine karşı ülke çapında siyasal bir kampanya açılmasına neden olmuştur. Dolar-merkezli para sisteminin çökmesiyle başlayan, yeni para blokları kurma çabaları sonucunda da Avrupa Para Sistemi kurulmuştur.

Ancak on yılın doğurduğu en ciddi bunalım, OPEC'in 1973 yılında başarılı bir manevrayla petrol kaynakları üzerinde denetimli ele geçirmesiydi. Petrol fiyatlarının dört kat artması dünya ekonomisinin 1930'lardan beri gördüğü ilk genel bunalıma yol açmıştır. Ve ABD, İran Şahı'nın devrilmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlara bir Marshall Planı'nın askerî, siyasal ve ekonomik eşdeğeri olabilecek bir çözüm bulamazsa, dünyanın başlangıcından beri görülen en büyük ekonomik refah dönemi böylece sona ermiş olabilir.

ABD dış politikası üzerinde patlak veren polemiklerin ilk belirtileri, 1969 Temmuz'unda Guam adasında açıklanan Nixon Doktrini'nden tam on yıl sonra filizlenmiştir. Bu doktrinin temel önermesi, ABD'nin dünya çapındaki savunma yükümlülüklerinin kısılması ve aynı zamanda bu askerî yükün bir bölümünün öteki ülkelere paylaştırılmasıydı. Soğuk Savaş'ın denetimci politikası ve Kennedy-Johnson döneminin «nereye olsa

gideriz» politikalarından bu kesin kopuş, ABD'nin dünyadaki nüfuzunu kısmak ve yeniden belirlemek açısından ilk girişimi oluşturuyordu. Son askerlerin geri alındığı 1973 yılı boyunca ve 1975'de Saygon'un कमүнİstlerin ellne geçmesine dek süren ABD'nin Vietnam Savaşı'na katılımı süresince, bu, ABD'nin dünya nüfuzunu sınırlama teması, Washington yetkililerinin ve özellikle Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in ağzından düşmemiştir. Kissinger 1970'de şöyle diyordu: «Birçok ülkede ABD'nin geri çekildiği izlenimi doğmuş olabilir, ama tüm bu yaptıklarımızın nedeni, Amerika'nın dünyada yerini koruyabilmesinin, çok uzun bir süre ayakta tutabileceği ilişkiler kurmasına bağlı olduğuna ilişkin inancımızdır.» Nixon Doktrini'nin kavramsal yararları tartışılmamakla birlikte, ABD'nin ulusal çıkarlarını doğru bir biçimde saptayamadığı ve genel devlet yönetimine karşı yaygın bir güvensizliğin doğmasına neden olduğu da bir gerçektir. Yabancı devlet adamları, Batı'nın güvenliği ve refahı açısından ABD'nin neyi vazgeçilmez bulduğunu bırakın, neye önem verdiğini bile anlamakta güçlük çekmişler ve ABD'nin gerektiğinde kararlılıkla eyleme geçeceğine olan güven tümüyle tükenmiştir.

Vietnam ve Watergate'in getirdiği şaşkınlık, ABD'nin dünya gücü rolüne yaradır bir tutum almasını önlemiştir. Ancak İran sorunu —özellikle sanayileşmiş dünyanın enerji kaynaklarının tehlikeye düşmesi açısından— Nixon Doktrini'nin çelişkiler üzerinde bira edildiğini ortaya sermiştir. Dolayısıyla, siyasal koşullar Carter yönetimini ulusal çıkarları daha kesin çizgilerle tanımlamaya ve onları savunmak için ilk adımları atmaya zorlamaktadır.

İran'daki ayaklanmadan sonra Basra Körfezi kaynaklı petrolü elden kaçıranın telâşi içinde Beyaz Saray, ABD askerlerinin gerektiğinde Ortadoğu'ya müdahale edebileceklerini kamuya açıkladı. Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail ve Mısır'ı kapsayan gezisinden dönen Savunma Bakanı Harold Brown şöyle demişti: «Bölgedeki dostlarımıza ABD'nin artık hem askerî açıdan hem de ekonomik kalkınmayla ilgili olarak bölgede daha etkin bir rol oynayacağı güvencesini vermeye gittim ve inandırıcı olabildiğim kanısındayım.» Ne var ki, şunu da eklemiştir Brown: «Ancak dostlarımızın yapacaklarımızı görmeyi beklemele de doğaldır.»⁸

Carter yönetiminin hemen tüm girişimlerinde eksik olan ircaattır. Petrol dışalımını kısmak için bir enerji yasası teklifi getirmiş, ancak sonuçta çıkan yasanın içeriği yetersiz, biçimiye sembolik olmuştur. 1972'de ABD, petrolünün %28'ini ithal ediyordu, 1977'de ise bu oran %47'ye fırlamıştı. Enflasyon konusunda Hükümet, Federal Bütçede 29 milyar dolar gibi «orta karar» bir açık öngörmüş ve Federal Rezerv [Merkez Bankası] ise faiz oranlarını 12 ayda 350 endeks birimi (index points) artırmıştır. Buna rağmen fiyatlar tırmanmaya devam etmekte, GSMH 1978'in son çeyreğinde %6,4'lük bir artış göstermekte ve işçi kuruluşları gönüllü fiyat ve ücret denetimi politikasını açıkça yermektedir. Hükümet ve maliyenin dışarıda doları desteklemeye karar vermesi için ise geçen yıl dünya parasal dengesini sarsan o son derece ciddi

krizin olması gerekmiştir; ve alınan önlemlere rağmen durum endişe verici olmayı sürdürmektedir.

Ne var ki, işsizliğin arttığı ve seçimlerin yaklaştığı bu dönemde Carter yönetiminin bu parayı destekleme politikasını bile sürdürüleceğine inananlar azdır. ABD için duyulan bu kuşkuğun iyi bir nedeni vardır elbet. ABD nüfuzunun dünya çapında gerilemesinin altında, bir hükümet değişikliği ile ortadan kalkabilecek basit yönetim aksaklıklarından daha derin nedenler vardır. 25 yıl boyunca, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'e kadar ABD, son derece mükemmel bir dünya ekonomik düzeninin önderliğini yapmış ve bu sayede görülmemiş bir bolluk yaratılmıştır. Şimdi bunalmaya düşmüş olan ise, bu dünya sisteminden başkası değildir. Dünya tarihindeki öteki ekonomik ve siyasal imparatorlukların aksine, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurduğu düzen, sıkı bir sınır denetimine ve merkantillist ticarî kısıtlamalara gerek duymayan bir serbest pazar düzeniydi. Bu düzenin temel ilkeleri, bugün de ülkeler arasında sermaye ve malların pazar mekanizması dolayımında serbest dolaşımıdır.

1946 Bretton Woods anlaşmasından başlayarak ABD, dünyanın yıkıntılarında, doları dünya rezerv parası kabul eden ve tüm paraların serbest konvertibilitesini (değişimini) öngören bir dünya para düzenini bilinçli bir şekilde inşa etti. Doların altına, tüm öteki paraların da dolara bağlı olması, ticaret ve kalkınmanın finanse edilebilmesi için gereken istikrarı güvencelemiştir.

HEM BANKACI HEM POLİS

Bundan da öte ABD, dünyada gümrük duvarlarını ve kısıtlamaları kaldırmak için savaşmış ve dev bir serbest pazar yaratmak için Savaş Topuluğu'nun kuruluşuna önyak olmuştur. Marshall Planı'yla ABD, savaşın yitirdiği Avrupa ekonomilerini yeniden kurma seferberliğini başlatmış ve Japonya'ya da güçlenmesi için yardım etmiştir. Nükleer şemsiyesi ve ordusuyla ABD bu serbest ekonomi düzenini Sovyetler Birliği'nden gelebilecek dış tehlikelere ve bazı pazarları ya da dîrimsel kaynakları ele geçirebilecek iç düşmanlara karşı korumayı taahhüt etmiştir. Hem banka hem de polis olarak ABD, savaş sonrası dünya ekonomisinin hamisi olmuştur.

Yaratılan bolluktan düzenin tüm ülkeleri pay alırken ABD bu konuda kendine bazı ayrıcalıklar sağlamıştır. Doların tüm öteki paralar tarafından ölçüt alınan dünya rezerv parası olmasından dolayı ABD, uluslararası ödemelerde hiçbir zarar görmeden sürekli açık verebilmiş ve —öteki ülkelerin aksine— bu sorunu çözmek için içeride bir kemerleri sıkma politikası uygulamak zorunda kalmamıştır. Yabancı ülkeler ise, doların sabit bir altın karşılığı olmasından dolayı ellerindeki dolarları uzun süre hoşnutsuzlukla muhafaza etmişlerdir. Pratikte bu düzen, ABD'nin kendi enflasyonunu ihraç etmesini sağlamıştır. 1970'lere doğru ise sistem artık bütçe açığını kapatmaya ve faiz oranlarını düşürmeye yaramaktadır, zira yabancı devletler ellerindeki fazla dolarları ABD devlet bonolarına yatırıyor ve böylece bu yabancı alacaklıların hesabı ABD maliyesinin borçlarının üçte birini oluşturur duruma gelyordu.

Böylece dolar çabucak, Bretton Woods anlaşmasının saptanının çok üstünde değer kazandı ve bunun sonucu olarak ABD dışalımını ucuzlarken, aynı zamanda ABD çokulusluları da kolayca dışarıya açılarak filizlenmekte olan Avrupa pazarlarına yatırım yaptılar. Bugün ise dış [dıştan ABD'ye yapılan] transferler en büyük 100 ABD çokuluslu şirketinin toplam kârlarının üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır.

Doğal olarak bu açık pazar sistemi, onu destekleyen ABD'yi bazı yükümlülükler altına soktu. Ağır askerî harcamalar ABD vatandaşlarının vergileriyle ödeniyor —Avrupalılarla Japonların ödemek zorunda olmadıkları vergilerdi bunlar— ve savaşlara ABD ordusu tek başına girmek zorunda kalıyordu. Ancak bu dev dünya pazarında kazançlar muazzamdı ve ABD şirketleri tüm öteki Batı şirketleri gibi kâr ediyorlardı.

Ancak bugün her yerde ABD'nin zayıfladığının belirtileri görülmekte ve sistemde yer yer çatlaklar açılmaktadır. Vietnam Savaşı sırasında başlatılan hayat düzenini tehdit etmektedir. Hiçbir doğal kaynak ya da pazarın bulunmadığı bir yerdeki yenilgiden sonra başlayan ABD'nin dünya çapında geri çekilmesi, ulusun dîrimsel petrol kaynaklarını ve dünya ekonomisini enerji temelini koruma yeteneğini zedelemiştir. Avrupa, Japonya ve ABD'nin ekonomik güvenliği için Ortadoğu vazgeçilmezdir ve Şah'ın devrilmesinin yarattığı deprem dalgaları Suudi Arabistan hanedanını, Emirlikleri ve öteki Basra ülkelerini de sarsmıştır. ABD'nin gösterdiği bu zayıflık, üyeleri arasında Abu Dabi'den Venezuela'ya dek türlü ülkeler bulunan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC), yeni bir enflasyon spiraliye yol açacak bir petrol zammı yapma cesaretini vermiştir.⁹

Savaş sonrası düzendeki çatlak da giderek büyümektedir. Başboş enflasyon ve ardi arkası gelmeyen ödeme açıkları, dolara olan güvensizliği kronikleştirmiştir. 1950 ve 60'larda sağlan bir değer olan doları ellerinde bulundurmaktan hoşnutsuz duyan merkez bankaları, şirketler ve kişiler, bugün artık dolardan kaçmaktadır. 1971'de, tarihinin ilk dış ticaret açığı verdikten sonra ABD'nin doların altın standardını kaldırmasıyla çöken Bretton Woods sabit kur sistemi, ardından uçucu, değişken bir fiili para sistemi doğurmuştur. 1977'de Carter yönetiminin —ABD'nin dış pazarlarda daha iyi rekabet etmesini sağlamak amacıyla— doların değer kaybedişine göz yumması, bir rezerv parası olarak dolara güvensizliği son haddine vordurmuştur. 1970'den bu yana, dokuz yıldan beri dolar, marka karşı %50 ve Japon yenine karşı %44 değer yitirmiştir. Dolara olan güvensizlik, dolara yatırılmış milyarların bu sözü edilen paralara, altına ve hattâ [bazı] mallara yatırılmasına yol açmıştır.

Uluslararası ticaret hacmindeki artış 1960'larda %9 ile 10 arasındayken, 1978'de %5'e ve geçen yıl da %4 gibi düşük bir düzeye inmiştir. «Pillimizin bitmesinin başlıca nedeni doların düşüşüdür.» demektedir, 33 yıldır Asya'da yaşayan Citybank Başkan Yardımcısı Raymund A. Kathe. «Vietnam'da kendimizi harcadık. Şimdiye dışarıda er geç geri almamız gereken çok fazla dolarımız var ve insanlar sizin paranızı artık

kabul etmiyorsa dışarıda askerî bir güç muhafaza etmek de olanaksızdır.»

Tarihinde ilk kez ABD, doların dışarıdaki durumundan dolayı içteki para politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. 1978 sonuna doğru dolar öyle bir hızla düşmeye başlamıştır ki, yaklaşmakta olan bir dünya para krizini önlemek için ABD Merkez Bankası 1 Aralık tarihinde faiz oranlarını artırmak zorunda kalmıştır. Ülkenin yakın tarihinin belki de en önemli olaylarından biriydi bu. Doların uluslararası konumu, ekonomik politikayı kolaylaştıracağına birden onu olumsuz yönde etkileyen bir yük oluvermişti. Ve yüz yıl boyunca dünya rezerv parası olan sterlinin zayıflamasının İngiltere'yi nasıl son derece tehlikeli bir dur-kalk ekonomisine ittiğini açıkça anımsayanlar üzerinde 1 Aralık önlemleri soğuk duş etkisi yaptı.

ULUSLARARASI YARIŞMADA BÖLGESEL BLOKLAR

Tüm bu sayılan güçlükler dünya ekonomik sisteminin bölgesel bloklara bölmektedir, zira Avrupa ve Japonya giderek artan bir ABD gücsüzlüğü olarak algıladıkları olgunun etkilerinden kendilerini kurtarmak çabasıdadır. ABD dolarının yıpranmaya devam etmesi ve tüm dünyada olduğu gibi bu ülkede de korumacılık (protectionism) eğilimlerinin artmasıyla, mark ve yene dayalı para blok'ları oluşmaktadır. Almanya ve Fransa'nın kurmaya çalıştığı Avrupa Para Sistemi, değişken dolara karşı bir parasal istikrar bölgesi oluşturmak yönünde bir savunma önlemidir açıkçası. Japonya, gittikçe korumacı bir tavır alan Avrupa ve ABD'nin kendisini zorladıkları «gönüllü» dışsattım kısıtlamalarının doğurduğu kayıplardan kurtulmak için pazar aramak amacıyla Çin ve Güneydoğu Asya'ya açılmaktadır. Suudi Arabistan'dan Tayland'a dek birçok ülke paralarını, birbiri ardına basiretsiz dolardan kurtarıp, yene, marka, ya da ticarî hacme göre ağırlıklı bir para sistemine bağlamaya ve böylece düşen ABD parasından korunmaya çalışıyorlar.

Dünya ekonomik sisteminin bölgesel bloklara parçalanma eğilimi Ortadoğu petrolü üzerinde denetimin yitirilmesi tehlikesiyle daha da hızlanmaktadır. Avrupa ve Japonya bu bölgenin petrolüne yüzde yüz bağımlı olduklarından, bu petrolün ABD'ye düşman bir ülkenin ellerine düşmesi halinde ABD ile olan yakın ilişkilerini koparmak zorunda kalabilirler.

Bugüne dek Carter yönetimi ABD'nin askerî gücünü yeniden duyurmak için bazı önlemler almamış değildir. Askerî harcamalarda %3'lük gerçek bir artış sağlanmış ve Savunma Bakanlığı yetkilileri Suudi Arabistan ve başka petrol zengini ülkelere ABD desteğinin güçlendirilmesi konusunda bazı sözler söylemiştir. Ancak ABD askerî gücünün ekonomik temeli, ABD'nin dünyadaki nüfuzunun, en azından denizlerde bekçilik eden uçak gemilerinin sayısı kadar önemli bir düzeydedir.

«Enflasyon dünyanın tümünde bize her şeyden çok zarar verdi. Doların devalüe edilmesi dolara olan güvensizliğin bir yansımasıdır ve kendi dükkânımızı işletmeyi beceremediğimizi itiraf etmemiz anlamına gelir. Dünya ABD'den önderlik bekliyor, ama biz bu önderliği sağlayamıyoruz.» diye konuşmaktadır, merkezî

Milwaukee'de olan Harnischfeger Corp. şirketinin Yönetim Kurulu Başkanı Henry Harnischfeger, İnşaat ve madencilik araçları yapan bu şirket, İran'la bir sözleşmenin iptalinden geçen yıl 20 milyon dolar, Almanya'daki faaliyetlerinde ise kur farklarından gene milyonlarca dolar kaybetmiştir.

Ekonomik ve mali yoldan dünyaya nüfuz etme yöntemleri Bonn ve Tokyo'ya hiç yabancı değildir: ABD nükleer şemsiyesine sığınan bu ülkelerin hükümetleri ekonomik baskılar yoluyla hatırı sayılır bir uluslararası nüfuz sağlamışlardır. Ancak ABD, hiç şüphesiz Watergate sonrasında geliştirdiği ahlâk anlayışını deniz aşırı etkinliklerine de yansıttığı için, uluslararası nüfuzun gerektirdiği mali ve ekonomik gerçekleri gözden kaçırmıştır.

Yanlışlarını onarmak için hükümet, yurt dışında Avrupa ve Japon rakiplerine pazarları terketmek zorunda kalan çokuluslu şirketlere karşı aldığı «savaş»a büyük ihtimalle son vermek zorunda kalacaktır. Citybank'tan Kathe'e göre: «Bizi yarışamaz duruma sokan şu bazı işgüzarların çıkardığı yasalar durdukça iş yapamıyoruz.» Kathe'in yakınmasının nedeni de şudur: «Japonlar, Almanlar, İngilizler ve Fransızlar Asya'da ve başka yerlerde yatırım ve ticarete büyük ilerlemeler kaydediyorlar, zira onların elini ayağını bağlayan, rüşve-

te ve boykota karşı yasalar ya da bir çevre korunması baskısı yok.»

Kathe ayrıca, «Eğer ABD şirketlerine gider ve neden Endonezya'ya, Filipinler ve hattâ Kore'ye yönelmediklerini soracak olursanız, oraya el sürmemeyi yeğlediklerini, dillerinin yandığını söyleyecektir.» demektedir. «Kaçırdığımız fırsatlara bakamayız. Rüşvet yasalarının yarattığı soruntar o yörelere göz atmamızı bile engelliyor.»

Ayrıca örneğin Japonlar ne zaman ABD ile siyasal ya da askeri konuları görüşmek için masaya otururlar —sözgelimi Okinawa adasının devri ya da Japonya'daki Amerikan askerlerinin kalması veya gitmesi hakkında— «ekonomik çıkarın parmağı hiç eksik olmaz», diyor Kathe. «ABD ise salt siyasal ve askerî kaygılarla pazarlık ediyor. Biz işadamları İkinci Dünya Savaşı öncesi gibi bir uzlaşmazlık çıksın istemiyoruz, ama Japonya'nın, ABD hükümetinin ondan bugüne dek istediğinden çok fazla ödün verebileceğini inanıyoruz.»

ABD'nin içinde bulunduğu siyasal nüfuz bunalımının bedellini ödememesi imkânsız. Bu da dirimsel çıkarların sözkonusu olduğu her alanda sert kararlar gerektiriyor: Ortadoğu sorununda, enerji politikasında, çokuluslu şirketlere karşı takınılan tayırdaki ve askeri hazırlık konusunda.

Birikim 54-55/22

dımı kadar, ABD'nin de FNLA ve UNITA'yı pek de kararlı şekilde desteklememesinin rolü yok muydu? Sonra Küba'nın fiili varlığına rağmen ABD neden bir an olsun, doğrudan müdahaleye yeltenmedi? Bunda şüphesiz çeşitli etmenler rol oynamıştır. Fakat bunlar arasında en önemlilerinden biri, aynı sırada Portekiz'deki hareketlilik içersinde azımsanmayacak etki gücüne sahip Komünist Partisi'nin adeta birdenbire olaydan çekilmesi, yani SSCB'nin Portekiz'de verdiği tavizdi.

Sonra, Afrika Boynuzu'nda ABD neden «yenilmiş» olsun? Etyopyanın Sovyet nüfusuna girmesine karşılık Batı da Somali'yi «kazandı».

Aynı Harold Brown'un, bundan bir süre önce de «Başka ülkelerin içişlerine, onlara iyilik

etmek için bile karışılrsa, istemiyorlar. Biz bunu ne zaman yaptırırsak tepki gördük» dediğini hatırlamanın yeridir. ABD'nin müdahale tehditlerini, son zamanlarda Amerikan kamuoyunu «imparatorluk» ideolojisi ile biçimlendirme yönünde artan çabalara rağmen, yine de hep gerçekçi bir bakışla ele almak gerek.

Bu zamlar konusunda da hayli dikkatli olmak gerek. Çünkü 1978'deki ünlü «OPEC Bunalımı»ndan ABD ekonomisinin epey yarar görmediğini ileri süren ekonomist uzmanlarının sayısı hiç de az değildir. Ve son petrol zamlarından sonra çok uluslu tekellerin kârlarında artma olduğu da, konuyla ilgili çeşitli çevrelerce iddia edilmektedir.

Birikim 54-55/23

¹ Savunma harcamalarının kısılması, yatırımların —özellikle ülke içi petrol üretiminin artırılması amacıyla— artırılması ve kitlesel refah, yani bol tüketim, Carter yönetiminin pek kolayca vazgeçemeyeceği hedefleri arasındadır. Askerî harcamaların kısılmasına etki yapma amacıyla Carter'ın silah satışlarında sınırlamalara gitme çabası hatırlanmalıdır. Öbür yan, Carter, önerdiği vergi tasarısı ile büyük petrol şirketlerinin kârlarını azaltmaya kalkışmıştır. Ama bu iki konuda da pek sözü edilecek bir başarı kazanamamış, silah satışlarında Carter'ın önerdiği çapta bir kısıtlama, silah tekellerinin gücü nedeniyle gerçekleştirilememiş; vergi tasarısı ise, şirketlerin bu koşullarda üretimi artırmama tehditleri karşısında erimmiştir. Dolayısıyla *Business Week* Carter politikasına karşı eleştirel bir tutum almaktadır, buradaki önerileriyle.

² Orta sınıfların bu ruh hali, tekellere karşı hava ve Vietnam'ın olumsuz anıları, «saldırgan» dış politik eğilimin aşmak zorunda olduğu engellerdir. Ve şüphesiz aynı zamanda Carter politikasının da dayanaklarıdır.

³ Burada, bizzat *Business Week*'in de bu eğilimi desteklemesinden doğan bir abartma var gibi. Az yukarıda orta sınıfların «ruh hali» üzerine söylenenlerle buradaki «yaygınlaşma» iddiası ne ölçüde bağdaşmaktadır?

⁴ Ancak sözkonusu «miyopluk» fazla ileri olduğunu söylemek biraz haksızlık olacaktır. Çünkül Stiveys Bunalımından henüz birkaç yıl önce, ABD İran'la ilk CIA kökeni darbeyi gerçek-

leştirmiş; hem Musaddık gibi bir «isyankâr» «kötü örneği» tasfiye etmiş hem de ağırlıkla İngiliz petrol şirketlerinin denetimindeki İran petrolü üzerinde ABD tekellerine eşit haklar sağlamıştır. Daha sonraki yönetimlerin Latin Amerika'nın birçok ülkesindeki marifetleri —hayli tipik bir örnek vermek gerekirse Şili olayını söyleyebiliriz— ise yine, «miyopluk» derecesinin pek fazla olmadığını göstermektedir.

⁵ Bu bölüm ana yazıya ek olarak hazırlanmış bir çerçevesiz yazıdır. Ama yazının akışını bozmadığı, aksine daha fazla anlam bütünlüğü sağladığı için araya koyuyoruz.

⁶ Fakat bu olay ABD için gerçek bir ders de olmuştur. ABD bundan sonra, özellikle Carter'ın «gülmeyen yüzü» politikası döneminde, «Üçüncü Dünya'da radikal ekonomik ve toplumsal değişim» tecrit etme ve yönlendirmede o kadar da başarısız olmamıştır. En göze çarpan başarısızlığı İran olayıdır. Güney Afrika, Zimbabve ve en son olarak da Nikaragua sorunlarında ABD daha gerçekçi, deneyli davranmıştır. Nikaragua'da Somoza'nın çıkış yolunun kalmadığını görür görmez derhal Sandinista'ların hükümetinden yana ağırlığını koymuştur. Ayrıca, ABD'nin belirlediği çerçevenin dışına çıkan bir siyasal-toplumsal hareketin ille de ABD'nin yanlış politikası nedeniyle radikalleştiği de söylenemez elbette.

⁷ Angola'da gerçi ABD'nin desteklediği örgütler yenildi. Ama acaba bunda, MPLA'nın başarısı ve ona gelen Sovyet (silah) ve Küba (asker) yar-

OYUN
aylık
tiyatro
dergisi
cihangir
akyol sok.16 tophane_ist.